

БЪЛГАРО-УКРАИНСКО-РУСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Христо Дудевски

Тая тема не е нова за българското и съветското сравнително литературознание.¹ Многократно е разработвана в статии и отделните трудове на наши и украински литературоведи. Без да повтарям завоюваното досега от Петко Атанасов, проф. д-р Симеон Русакиев, проф. Стойко Божков, Лиляна Минкова, В. А. Захаржевска, Е. В. Шпилевая и др., тук се прави опит, опирайки се главно на тритомника „Съветската литература в България 1918—1944“, издание на БАН, да се осветлят от по-друг ъгъл проблемите на българо-украинско-руските литературни взаимоотношения в годините между двете световни войни. Няма спор — в тая област не всичко е проучено, събрано и систематизирано, макар по някои въпроси да са постигнати повече или по-малко удовлетворителни решения.

От множеството проблеми тук избирам следните:

1. К о н т а к т и — лични и задочни — между българските и украинските съветски поети и писатели.
2. П р е в о д и на творби на украински автори, появили се в български издания.
3. Украинската съветска литература под удара на българската фашистка полиция и царската цензура.
4. Б о р б а т а на българската литературна критика за утвърждаване на украинската съветска литература в съзнанието на народа.

В епохата на научно-техническата революция, когато буквално пред очите ни се изменя не само характерът на труда, вършен в различните области, но и взаимоотношенията между хо-

¹ Вж. П. А т а н а с о в. Братски връзки на две славянски литератури (руската и украинската). — С л а в я н и, 1954, кн. 9, с. 3—12; също от него, Из историята на българо-украинските литературни отношения (П. Ю. Тодоров и украинската литература). — Л и т е р а т у р н а м и с л, 1957, кн. 5, с. 61—66; С т. Б о ж к о в. Тържество на вековна дружба и литературно сътрудничество. — В: Изв. Инст. за лит. при БАН. Кн. III, С., 1955, с. 3—26; В. О. З а х а р ж е в с к а. Украинська литература в Болгарії, 1944—1957. — В: М і ж с л о в я н с ь к і л и т е р а т у р н і в з а е м н и. Київ, 1958, с. 367—377; пак от нея, Людмил Стоянов и Украина. — Вв: Формиране и развитие на социалистическата култура в България. Сб. изследвания на български и съветски учени. С., БАН, 1971, с. 145—156; Л. М и н к о в а. Украинската литература в България за петнадесет години. — В: Год. Соф. унив., Фил. фак., т. LIV, 1959, кн. 2, 1960, с. 133—168; пак от нея, Драматургията на А. Е. Корнейчук в българската критика. — В: Октомври и развитието на българската литература. Сб. изследвания на български и съветски литературоведи. С., БАН, 1968, с. 259—277; С. Р у с а к и е в. Платон Воронко. Личност и творчество. — В: Год. Соф. унив., Фил. фак., т. LVIII, кн. 2, С., 1964, с. 185—433; П. С. С о х а н. Страници от историята на украинско-българските културни връзки (1944—1968). — В: Л е т о п и с на д р у ж б а т а. Т. I. Изд. на НС на ОФ. С., 1969, с. 551—576; О. Ш п и л ь о в а. Октомврийската революция в Русия и укрепването на българо-украинските литературни връзки. — Език и литература, 1963, кн. 3, с. 46—55; кн. 4, с. 60—70; М. П и в о в а р о в. Украинско-български литературни отношения. — Език и литература, 1966, кн. 2, с. 65—74; * * * Украинска съветска художествена литература и литературна критика в България. Библиография. 1917—1974. Съст.: Весела Хрусанова, ред.: проф. д-р Симеон Русакиев. С., 1974 (Ведомствено издание на Соф. унив.), и др.

рата, светоусещането на отделната личност, не е без значение да се върнем десетилетия назад. Налице е определена необходимост от нов подход в усвояване опита и постиженията на миналото.

1. КОНТАКТИ

В проникването на украинската съветска литература в България се очертават два големи периода — от Великата октомврийска социалистическа революция до 9. IX. 1944 и от 1944 година до наши дни. При положение, че по време на първия период у нас буржоазията запазва своето господство, а след военnofaшисткия преврат на 9 юни 1923 г. преминава към открита диктатура, всичко това значително усложнява, а понякога дори прави невъзможно контактуването между двете братски литератури. И все пак Октомврийската революция в Русия беше вече разкрила пред народите един нов свят. Живи бяха и утвърдените в миналото традиции.

Така още в досоциалистическия период много български и украински писатели и дейци на науката и културата поддържаха лични творчески връзки: Евгени Гребенка със Захари Княжески, Иван Франко и Леся Украинка с Иван Д. Шишманов, Олга Кобилянска и Васил Стефаник с Петко Тодоров и т. н. Тия контакти вече на нова основа продължават да се развиват след победата на съветската власт в Украйна. Достатъчно е да се каже, че нашите революционни писатели Крум Кюлявков, Марко Марчевски, Петър Аджаров и др., спасявайки се от преследванията на българската фашистка полиция, намират приют и прекрасни условия за учение и труд сред трудещите се на Украинската съветска социалистическа република. В отговор на една анкета по-късно М. Марчевски с благодарност ще каже: „В Харков, столицата на Украйна (до 1937 г. — б. м. Х. Д.), където прекарах 5 години, издадох на български език пет тома разкази (два от тях за деца), една книга репортажи и една повест „Врагове“, из живота на българите-колхозници в Украйна. Две от книгите ми са преведени на руски с предговор на Г. Бакалов, две — на украински, и една — на еврейски. В същото време учих литература в Харковския университет, където известно време бях асистент.“²

Въобще в Съветския съюз М. Марчевски укрепва идейно и окончателно се оформя като писател от нов, социалистически тип. За тая навреме и щедро дадена му помощ той има право да заключи: „Именно там имах пълната възможност да се отдам изключително на литература.“³

От друг характер е признанието на Крум Кюлявков. „Още в своето детинство, разказва той, аз си имах трима любими руски автори, от които цели поеми, отделни стихотворения и пасажки съм превеждал на български, които досега стоят запазени в моите детски тетрадки. . . Това бяха Пушкин, Лермонтов и Гогол. По-късно към тях се прибавиха Некрасов, Толстой, Чехов, Горки и Шевченко. Влиянието, което те оказаха върху мен, беше много голямо.“⁴

Аналогично е признанието на известния наш композитор, народния артист Любомир Пипков, който имайки пред вид музиката казва: „Влиянието на руската музика върху моето съзнание започва от най-ранното ми детство. Майка ми притежаваше красив драматичен сопран и непрекъснато пееше. В нейния репертоар влизаха и руски песни начело с украинската народна песен „Віют вітри“, много романи на Глинка. . .“⁵

Както се вижда, тия признания не са нарочно търсени. Направени по различен повод и в различно време, те очертават една общност в контактите на творческата ни интелигенция с културното минало и настояще на братския украински народ. На всеки нов исторически етап на полето на литературата и въобще на изкуствата се появяват нови дейци, които, като се съобразяват с националните задачи и естетически потребности, установяват връзки с най-добрите пред-

² Разговор с Марко Марчевски. — Литературен преглед, 28 ноем. 1934. Вж. подробно моята статия „Марко Марчевски за руската литература и театър“. — В: Год. ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“, С., т. X, кн. 5, 1965, с. 189—206.

³ Пак там.

⁴ К р. К ю л я в к о в. Благотворно влияние. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 51.

⁵ Септември, 1952, кн. 9.

ставители на руската, украинската и на другите съветски народи художествена литература, теория и критика.

Тоя процес е скокообразен, с чести приливи и отливи. Например от твърде важно значение за двете страни са срещите на Людмил Стоянов, Мария Грубешлиева и Кръстю Белев със съветските делегати на Международния конгрес за защита на мира и културата, свикан в Париж през 1935 г.

Първото впечатление от съветската писателска делегация като цяло, както пише Л. Стоянов, е, че стои „малко настрана, някак изолирана или самоотлъчена“, но тя е събрала вече симпатии на мнозинството от делегатите. Съветската делегация, продължава Стоянов, е съставена от най-известните, най-плодовитите творци на новия художествен метод в литературата. С няколко думи той представя на читателя всеки един от тях: „Всеволод Иванов, млад, но извънредно плодовит писател, преведен почти на всички езици, който докладва за положението на писателя в СССР“. Или: „Иля Еренбург, чийто последен роман „На един дъх“⁶ буди такъв интерес в съветската литература; един съвременен писател в истинския смисъл на думата, който иска да проникне в самата душа на епохата.“⁷ И по-нататък: „Тук е също украинската делегация: Микитенко, Павло Тичина, Петро Панч и Корнейчук — писатели с голяма известност в Съветския съюз, първият от които е автор на играната в много световни театри пиеса „Нашите момичета“, а последният — 24-годишен — е също известен драматург, спечелил първа премия на големия държавен конкурс през 1933 г.“⁸ Тичина е поет с общославянска значимост, Панч — битописател на колхозното село.“⁹

Близко подир три десетилетия Л. Стоянов ще допълни в мемоарите си: „На конгреса в Париж присъствуваха украинските писатели Павло Тичина и Петро Панч. Дружбата, която се създаде между нас, не угасна през войната и бе възстановена след 9. IX. 1944 г. *Тя бе дружба на сърца, които живеят с общи идеали.* И когато по-късно получих сборника „Вибрані твори“, разбрах какъв дълбок мир разкрива тази дружба.“¹⁰ Сборникът, който съдържахше мои стихове, разкази, повести, статии под редакцията на Павло Тичина и при участието на най-добрите поети на Украйна, ме убеди, че с украинската литература и украинските писатели аз съм свързан за цял живот.“¹¹

В атмосферата на 30-те години срещите в Париж са ново явление в литературния живот на двете страни. Очевидно това е имал пред вид и Л. Стоянов, цитирайки в „Литературна газета“:

„Конгресът представя нова сериозна крачка за преодоляване на безпочвения хуманизъм, на идеологията за „надкласово“ и „надпартийно“ отношение към явленията на действителността, с която винаги се е ограничавало съзнанието на дребноснафския интелигент. . . Конгресът даде изчерпателна и исторически пълноценна характеристика на фашисткото израждане, тормозещо най-великите завоевания на научния гений и творческото майсторство на цялото човечество със своите кръвожадни, нелепи и мизантропически теории. Конгресът ще призове народите и широките кръгове на интелигенцията от всички страни към защита на културата от фашисткото средновековие, към защита на новата световна култура на човечеството, която се кове в нашата (т. е. съветската — Х. Д.) страна.“¹²

Тия черти на литературните контакти със съветската литература (руска, украинска и т. н.) постепенно ще се наложат като определящи както за цялата българска литература, така и за ре-

⁶ Преведен на български: И л я Е р е н б у р г. На един дъх. Роман. Преведе Г. Караславов. С., 1936.

⁷ Л. Стоянов. Съвременна Европа. Фашизъм. Култура. Антифашизъм. Дневник на едно пътуване до Париж по случай Международния конгрес на писателите за защита на културата. С., 1936, с. 33.

⁸ Става реч за пиесата „Гибелта на ескадрата“.

⁹ Л. Стоянов. Съвременна Европа, с. 33 (курс. м. — Х. Д.).

¹⁰ Л. Стоянов. Пътят на развитието. — В: Съветската литература в България 1918—1944, Т. 1, с. 157—158.

¹¹ Л. Стоянов. Вибрані твори. Пер. з болг. за редакцією Павла Тичини. Київ, 1952.

¹² Л. Стоянов. Пътят на развитието, с. 157.

¹³ Л. Стоянов. Съвременна Европа, с. 15 (курс. м. — Х. Д.).

дица европейски и други литератури. Специално за нашите писатели срещите със съветската делегация в Париж значат твърде много.¹⁴ Резултатите от тях се проявяват с пълна сила в годините на народната власт.

2. ПРЕВОДИ

Още в условията на монархо-фашистката диктатура в България къси се оказват ръцете на полицаи и цензори да спрат и задушат достъпа на масовия читател до произведенията на украинската съветска литература. Намират се най-различни пътища и начини, за да се прекратат през менгемето на полицейската цензура готовите преводи въпреки преследванията и гоненията, които търпят преводачи и издатели. Тези преводи, макар немного на брой, днес показват вътрешната крива в проникването на украинското художествено слово у нас.

Най-ранното произведение на украински автор, излязло в български превод, е разказът „Слепят“ на Олга Кобилянска.¹⁵ Още същата 1924 г. във „Вестник на жената“ се появява друг неин разказ — „Време е“.¹⁶ Трети разказ откриваме във в. „Победа“ под заглавие „Земледелческа каса“.¹⁷ По-късно, през 1934 г. в сп. „Наша струя“ последователно излизат още два нейни разказа — „Аристократи“¹⁸ и „Акорди“.¹⁹ Тук преводачът е останал скрит зад инициалите: „К. К-ва“.

И петте разказа на Кобилянска са социално аморфни. Впрочем такива са и периодичните издания, където те намират място.

Много по-властно се налага на българското съзнание Остап Вишня. Пред мен е бр. 135 от 5 юли 1928 г. на седмичното литературно-научно сп. „Наковалина“ (1925—1933), с редактор-издател стария пролетарски поет Димитър Полянов (1876—1953). Отпред на корицата е поместена цветна репродукция на съветския ледоразбивач „Красин“, взел участие в спасяването на италианската полярна експедиция начело с генерал Нобиле. Следва текст: „След като разби ледовете на капитализма, руският народ се залавя да разбива и ледовете на вечната полярна зима.“

На трета страница в същия брой е напечатан разказът на Остап Вишня „Подир петдесет години“, а под линия се чете следната бележка за автора: „Съвременен украински белетрист-хуморист.“ Това е вече друго. Друга, социална е проблематиката и на разказа „Подир петдесет години“. С лека ирония е нарисувал портретът на дядо Аким, който „ни на йота не вярва в новите порядки. . . хич не вярва“. Този съвременен украински „неверен Тома“ трябва непрекъснато да бъде убеждаван в предимствата на съветския строй, като му се сочат най-ярките придобивки на селяните — електрификацията, селските читални и мн. др. Дядо Аким обаче има, дето се казва, черно перде пред очите си и нищо хубаво не вижда или не може да види.

Пак под линия на българския читател са обяснени такива нови думи като „Днепрострой“ — мощна електрическа станция, „Селбуд“ — селска читалня, и др. Естествено това са подробности, но нали чрез тях днес разбираме как новото в съветската действителност е достигало съзнанието на читателя в чужбина, разширявало е неговата представа за новия живот на съветските хора.

Третият украински съветски автор, появил се на български език през разглеждания период, е класикът на украинската литература Павло Тичина. Случаят е по-особен и заслужава повече внимание. С отличен превод на „Украинският вятър“ (откъс) го представя Л. Стоянов:

Никого тъй не обичам,
както теб, волен мой вятър!
Дяволски вятър! Луд вятър!

¹⁴ Вж. М. Грубешлиева. Срещи със съветските писатели. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 47—50.

¹⁵ О. Кобилянска. Слепят, разказ. Илюстривана седмича, 50, 3 февр. 1924.

¹⁶ О. Кобилянска. Време е. Прев. от руски Гретхен (Пенка Чолчева). — Вестник на жената, бр. 146, 12 апр. 1924.

¹⁷ О. Кобилянска. Земледелческа каса, разказ. Прев. Г. Ковачев. — Победа, бр. 228 13 ноем. 1930.

¹⁸ О. Кобилянска. Аристократи, разказ. Прев. К. К-ва. — Наша струя, 1934, кн. 2—3, с. 28—32.

¹⁹ Пак там, кн. 5—6, с. 78—80.

Ето го втурва се. Стой!

Письк! Рев! Вихрушка!

Сетният лист се люшка,

бедно листо. . .

Ето напират на тежкия влак,

бута безсилни вагони —

Ух! полетяха по релсите.

Глухо тополи ромонят.

Дяволски вятър! Луд вятър!

.

Гърми украинският вятър.

Украинският вятър!

Някой космат откъм Днепър понесен:

— Не чакайте, панове, нищо добро,

изпята е вашата песен!

Ах,

никого тъй не обичам,

както теб, волен мой вятър,

твоите пътища, страсти,

и още — земята,

моята земя.²⁰

Поместен е и бюстов портрет на Павло Тичина, над който се чете: „Съвременният Шевченко.“ Това говори вече не само за вкус в типографско оформяне на страницата, но и за лично отношение на преводача към превеждания от него автор. Истинска изненада обаче представя статията-очерк за живота и творчеството на Павло Тичина, заемаща четири колони. Тя принадлежи на А. И. Белецки. Основните положения в нея, струва ми се, не са остарели до днес.²¹ Белецки пише: „Сборникът „Слънчеви кларнети“ от 1918 г. е книга не на ученик, а на майстор, не на дирещия, а на установения. От тогава до 1924 г. той издаде още три отделни книги: „Вместо сонети и котви“, „Плуг“ и „Украинският вятър“. Тия четири книги са засега едно от най-значителните създания на украинската поезия и в същото време много ценен за историка и психолога материал, свидетелстващ как беше преживявал епохата един от най-чутките представители на украинската интелигенция. Интелигенция „селска“ в своя изходен пункт и пролетарска в крайния си извод, която беше поведена от събитията и които тя прие. А същевременно това са книги от поет-философ според думите на Тютчев „в неговите съдбовни минути“, дълбоко замислен над основните проблеми с рядка искреност и подкупваща естественост.“²² Специално за „Украинският вятър“ е казано:

„Вятърът сега за него е радостно, светло и пресъздаващо стария свят начало. В комунизма за него се откри закон, управляващ световите, и звуковете на „космичния оркестър“ замениха звуковете на самотните флейти, арфи и органи от първия му поетичен период. В творческите похвати на поета е останало и много от прежното в поезията му, но всичко е станало по-строго, по-ясно, по-динамично. Външната красота на звуковете, така близка за първия му сборник, ние няма да намерим в „Украинският вятър“.²³

²⁰ Щит, бр. 23, 28 февр. 1934.

²¹ Вж. П. Г. Тичина. Твори (Вступ. статия акад. О. І. Білецького). Київ, 1961; Т. 1. О. Г у б а р. Павло Тичина. Літературний портрет. Київ, 1961.

²² Щит, цит. брой.

²³ Щит, бр. 23, 28 февр. 1934.

Позволих си да цитирам значителна част от статията на А. И. Белецки, защото за българския читател тя е първата научно издържана преценка за П. Г. Тичина като личност и поет. Фактически благодарение на нея се формира у нас историческа вярна представа за Тичина като класик на новата украинска литература. С нея за съжаление се изчерпва писаното за него в българския периодичен печат до началото на Втората световна война.

С по една приказка и един разказ са представени у нас украинските съветски детски писателки Оксана Иваненко — с „Горската пътешественица“²⁴ и Наталия Забила с „Чудната детска градина“.

Несъмнено най-значителното дело в областта на българо-украинските литературни връзки през разглеждания период е постановката на „Платон Кречет“ на една от столичните сцени. За пръв път тя се играе през 1936 г. в Реалистичен театър с ръководител М. Бениш. Прогресивната критика посреща спектакъла възторжено.²⁵ Гледайки сценичния живот на героите, зрителят се убеждава, че революцията в Русия не просто освобождава човека от веригите на социалното неравенство, но открива пред него неподозирани възможности за духовно издигане.

През 1940 г. „Платон Кречет“ излиза в отделна книжка в голямото столично издателство „Т. Ф. Чипев“. Неин преводач е известният театрален деец Стефан Гендов; отпред са поместени портрет-скици на автора — Александър Евдокимович Корнейчук, както и скици на декорациите на I, III и V картина (заедно), на II и IV поотделно, дело на театралния живописец, комуниста Асен Попов. През същата година пиесата „Платон Кречет“ в Гендовия превод е играна в Народния театър в София, в общинските театри в Стара Загора и Бургас.

Няма да съм далече от истината, ако кажа, че цялата театрална 1940 година минава под знака на тази Корнейчукова пиеса — чрез нея именно актьори и зрители опознават новия дух и бит на съветските хора, възприемайки случилото се на сцената като ярък пример, какво може да постигне със собствени усилия един народ, вдъхновен от високи хуманни идеали и мъдро партийно ръководство.

Други данни за „Платон Кречет“ тук няма да привеждам, тъй като за постановката ѝ на софийска сцена и за отзивите на театралната критика подробно ще говоря в последната, заключителна част на статията.

3. СЪВЕТСКАТА УАРИНСКА ЛИТЕРАТУРА ПОД УДАРИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЦАРСКА ЦЕНЗУРА И ФАШИСТКАТА ПОЛИЦИЯ

В началото на 30-те години идеите на културната революция, която се извършваше в Съветския съюз, неудържимо привличат вниманието на всички честни хора по нашата планета, в това число — на българския масов читател, на пролетарските поети и писатели, на преводачите и издателите на прогресивното художествено слово. Сега не са редки случаите, когато дори официални правителствени учреждения протягат ръка към съветската книга — научна, художествена²⁶ и т. н. По екраните в столицата, по села и градове се въртят нови съветски филми. Наши общественици, учени и писатели успяват да посетят съветската страна и да публикуват свои очерци и пътни бележки. Това са Петко Напетов — „В страната на строящия се социализъм“ (1932), Георги Бакалов — „Интервю за Съветския съюз“ (1933), Марко Марчевски — „8 години в Съветския съюз“ (1934), проф. д-р Асен Златаров — „В страната на Съветите“ (1936).

²⁴ О. Иваненко. Горската пътешественица. Прев. Ценко Цветанов. — Весела дружина, бр. 14, 13 дек. 1937.

²⁵ Вж. неподписаната статия „Слънчевата пиеса „Платон Кречет“. — Кормило, бр. 30, 22 апр. 1936; също спомените на М. Бениш. Съветската драматургия и нашият театър. — Работническо дело, бр. 299, 26 окт. 1957.

²⁶ Ето само един пример: на 8 февр. 1939 г. директорът на Университетската библиотека изпраща следното писмо до Дирекцията на полицията:

„Съобщаваме Ви, че пристигналият от Русия чрез книжарница „Т. Ф. Чипев“ томове от книгата „Тихий Дон“ са за Университетската библиотека. Моля нареждането Ви да се предадат на Университетската библиотека.“ — ЦДИА, ф. № 370, опис № 2, арх. ед. № 3769, л. 7, препеч. в Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 440.

Това не бяха обикновени, журналистически написани пътни записки, а книги, минали през умовете и сърцата на авторите им. И не непременно на комунисти! Затова пък на български патриоти и последователни интернационалисти. За тях Съветския съюз излъчваше вече огромна притегателна сила и всеки съзнаваше, че без неговия опит и постижения не е възможно да се върви напред в съвременния свят. А конкретно ние, българите, просто рискуваме да изостанем в опашката на световния културен прогрес. Тази тревога на патриот и интернационалист съвсем вярно е предал проф. Златаров в увода към „В страната на Съветите“:

„Написах тая книга, защото. . . намирам, че нищо така не спъва правилното и желано развитие на обществеността, както предубеждението и заинатеният фанатизъм. Да запазиш свобода на духа си и безпристрастие при изучаване на една проблема е единственото поведение, достойно за човека.

Някои, които много късогледо съдят големите събития на нашите дни, смятат, че дори споменаване името на Съветите е вече опасност. Те са тия, които все още не свикват да кажат Ленинград, а са заспали на Петербург. . . А радиото в това време носи безпрепятствено всички желани и нежелани от нас новини, големите издателски къщи на Запад издават свитък след свитък книжнина за СССР и всичко това прониква навсякъде.

Да, от всичко трябва да се учим. Нека не мислим, че съдбата — исторична и стопанска — на един народ може така някак си по хрумвания, леки копирания и чужди внушения да се направлява. Който мисли така — нищо не е разбрал от историята: човечеството в цяло и отделните народи за себе си имат своя съдба и следват своя развой по неизбежния път на социалните закони.²⁷

Отчасти политическата обстановка у нас е променена след възстановяването на дипломатическите отношения между Съветския съюз и България (23 юли 1934 г.). В София започва да се продава свободно в. „Известия“, открита е книжарницата „Руска книга“, цензурата допуска излизането на български език на романите „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ от М. Шолохов, на „Дванайсетте стола“ и „Златният телец“ от И. Илф и Е. Петров, „Конармия“ на И. Бабел и много други. Но в същото време не е разрешено издаването на „Как се каляваше стоманата“ в превод на Л. Стоянов (тоя превод се появи едва на края на 1944 г.), на „Педагогическа поема“ от А. С. Макаренко и пр. Нещо повече, преследват се и масово инкриминират в Дирекцията на полицията всички пратки с книги и вестници, пристигащи от Съветския съюз за книжарница „Т. Ф. Чипев“; на непрекъснати репресии, глоби и арести е подложен Стоян В. Стоименов, *собственик* на легалната партийна книжарница (впоследствие книгоиздателство) „Нов свят“ за това, че при честите обиски се оказва по някоя съветска книга (в превод или оригинал), вестник или списание, неукрити от очите на полицията.²⁸ Преследвана, забранявана и инкриминирана е и украинската съветска литература.

Така през 1938 г. в Киев излизат в превод на български език романите на Н. А. Островски — „Как се каляваше стоманата“ и „Родени от бурята“. Прокурорът в София, научил за внасянето им в България, веднага издава следната заповед (от 19 дек. 1938 г.):

„Понеже с внасянето от чужбина и разпространението в страната на книгите:

1. „Родени от бурите“ от Н. Островски, издадена на български в Москва;²⁹

2. „Как се каляваше стоманата“ от Н. Островски, издадена в Москва на български език;

се върши престъпление по чл. 7 от Закона за защита на държавата, то съгласно чл. 15 от същия закон³⁰

²⁷ Цит. по сб. „Съветската литература в България 1918—1944“. Т. 1, с. 124.

²⁸ Подробно вж. Стоян В. Стоименов. Спомени за издаването на съветската книга в „Нов свят“. — В: Съветската литература 1918—1944. Т. 1, с. 285—325.

²⁹ Полиаят греша: и двете издания са осъществени в Издателството за националните малцинства, Киев.

³⁰ Вж. Държавен вестник, бр. 240, 24 ян. 1924.

Горните книги да се изземат.

Препис от настоящата заповед да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.³¹

По същия, а именно — полицейски, мракобеснически начин се реагира и по отношение на книги от български автори, излезли от печат в Киев и предназначени за българите-преселници в Съветска Украйна. Ето част от предложението (от 19 фев. 1940) на началник Държавна сигурност пред прокурора на Софийския областен съд:

„Приложени тук, изпращат Ви се, господин Прокуроре, книгите:

1. „Школа“ — разкази на български език, — от А. Гайдар, издадени в Харков—Киев, 1935 г.
2. „Пакет“ — разказ за будюоновеца Петър Трофимов, на български език, от А. Пантелеев, издадена в Харков—Киев, 1934 г.
3. „Стихове“ на български език от И. Гедиков, издадени в Харков—Киев, 1963 г.
4. „Село“ (повест), на български език от Марко Марчевски, издадена в Харков—Киев, 1937 г.

С молба за преценка и да бъдат инкриминирани.

Приложение: 9 книги.³²

Налице е страхът на българската буржоазия от революционните идеи и героичните образи, които носи украинската съветска литература. За всяка книга в полицията се оформят „черни досиета“, книгите са обявени „извън закона“. Цялата тая атмосфера на антисъветизъм много върно е предал анонимен автор в антрифилето „Цензурата“, поместено във в. „Работническо дело“:

„Едва ли има някъде в света по-дивашка цензура, отколкото у нас. По своя производ и недомислие тя сякаш си е поставила за цел да надмине прочутата цензура в царска Русия.

Никой не знае как е забранено и какво е позволено да се пише. Всичко е предоставено на усмотрението на цензорите. . . Но особено жесток е цензурният червен молив по отношение на СССР и по въпросите на войната. Изхвърля се безопадно всичко, което в шо-годе безпристрастна светлина рисува положението в СССР. За СССР се позволява да се печатат само клевети и измислици. . .“³³

Към това заключение няма какво да се добави. И все пак напразни се оказват усилията на полицията и цензурата да спрат и потиснат волята на българските трудеши се, интелигенцията, писателите и младежта да вкусат от онова, което творят новите украински писатели. Толкова повече, както вече се видя, сега интересът е взаимен. Наши писатели антифашисти намират приют в Съветска Украйна, подгонени от деветоюнските главорези, а по-късно, завърнали се у нас, те донасят опита на младата съветска литература, новите ленински разбираня за литературата и изкуството, ленинското учение за културното наследство и т. н.

4. БОРБАТА НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА ЗА УТВЪРЖДАВАНЕТО НА УКРАИНСКАТА СЪВЕТСКА ЛИТЕРАТУРА У НАС

Пъстра и многолика е картината на литературния живот в периода 1935—1940 г. Току-що е отминал Първият конгрес на съветските писатели, поуците от който постепенно се осъзнават като национална естетическа потребност. Борбата за „нов художествен реализъм“, както тогава по цензурни причини наричат новия метод на социалистическия реализъм, навлиза в нова фаза. Спомняйки си за тия преживени вълнения, идейни и творчески търсения, Л. Стоянов пише:

„Ние се възхищаваме от думите на М. Горки на конгреса на съветските писатели:
„Историята ни е изтъкнала напред като строители на нова култура и това ни задължава да се стремим още по-напред и по-високо, за да може целият трудов народ да ни вижда и чува гласа ни.“³⁴

³¹ Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 439—440.

³² Пак там, с. 441—442.

³³ Работническо дело, бр. 3, 9 септ. 1935 (броят е инкриминиран от полицията).

³⁴ Л. Стоянов. Пътят на развитието, цит. том, с. 163.

В същото време става все по-ясно, че без творческото овладяване принципите на социалистическия реализъм движението напред е невъзможно. Кое то не значи, че другите художествени методи в литературата ни от 30-те години губят или нямат повече живот. Въпросът е, че у мнозина автори, особено у пролетарските, социалистическия реализъм се осъзнава като гражданска и естетическа алтернатива. И тъкмо така е характеризиран процесът в цитираните вече спомени на Л. Стоянов: „Ние съзнавахме, че в една социалистическа страна като младата Съветска република методът на социалистическия реализъм съвпада с новите форми и новата, социалистическа култура, но как новият метод да се приспособи към нашето творчество в една капиталистическа страна? Българските прогресивни писатели (и мнозина демократични писатели от буржоазния лагер, които следваха метода на критическия реализъм) правеха усилия да усвоят някои страни на социалистическия реализъм.“³⁵

Това е безспорен документ от епохата, на който не можем да не се доверим. Картината на литературния живот у нас през 30-те години обаче би се обеднила, ако не се изтъкне също положителната роля на редица нови литературни списания и вестници, една от централните задачи на които става борбата за утвърждаване на ленинските постановки в областта на литературната теория, история и критика, за ленински етап в развитието на художествената литература. Сега подчертано се налага присъствието на Георги Бакалов. Ето някои допълнителни данни.

На мястото на спряното от полицията сп. „Звезда“ (1932—1934) Бакалов започва да издава „Нова литература“ (1935—1936), където още по-последователно се отстояват принципите и постижения на съветската литература, на социалистическия реализъм. Естествено Бакалов не е единствен в това отношение. Така като проводници на съветската книга (руска, украинска и т. н.) в България се представят вестниците „Кормило“ (1935—1936) и „Брод“ (1936), голямото списание „Изкуство и критика“ (1938—1943), седмичникът „Литературен критик“ (1941), няколко броя от които са редактирани от Никола Вапцаров. В същност всички тия вестници и списания продължават революционните традиции на сп. „Наковалня“ (1925—1933) и в. „РЛФ“ (1929—1934). Тук именно срещаме значителен материал — стихове, художествена проза или статии за М. Горки, В. Брюсов, А. Блок, В. Маяковски, А. Жаров, С. Маршак, А. Н. Толстой, М. Шолохов, Ф. Гладков, А. Фадеев, К. Федин, Л. Леонов, Н. Тихонов, А. Твардовски и мн. др.

Макар не тъй често, но също с вестника и любов се пише у нас и за новите украински писатели. За пример ще посоча анонимната бележка „Хроника на украинската литература“. Тя е къса, ще я цитирам цялата:

„Лозунгите на социалистическото строителство дадоха голям творчески импулс на майсторите на съветската литература. Съчинения като [романа] „Петро Ромен“ от Г. Епик (показване на новия човек) (при изпълнението на първата петилетка); „Предните постове“ („Аванпости“, 1933) от Иван Кириленко; „Турбини“ от Владимир Кузмич (за постройката на Днепровската електроцентрала); „Нови брегове“ от Кошуба (на същата тема); „Момичетата от нашата страна“ и „Бастилията на св. Дева“ от Микитенко; „Градът се ражда“ от Копиленко; стихове на Л. Първомайски, М. Бажан, М. Рилски (последният все повече се приближава до пролетарското творчество) — всичко това показва как неспирно расте съветската литература.“³⁶

Колко много информация носи този кратък текст. Посочени са почти всички по-значителни романи за строителството на бележитата на времето си електроцентрала на Днепър, обогатили украинската съветска литература с много нови имена на талантиливи майстори на перото. Не са отминати без внимание и популярните тогава драматични произведения на И. К. Микитенко — комедията „Момичетата от нашата страна“ (1933) и драмата „Бастилията на св. Дева“ (1935).

В тоя ред от мисли просто се натрапва на вниманието на изследвача статията „Украинската литература цъфти“ от Марко Марчевски, също намерила място по страниците на „РЛФ“. Авторът, както вече се отбеляза, лично познава много от украинските писатели, за които пише,

³⁵ Л. Стоянов, *Пътят на развитието*, цит. том, с. 162—163.

³⁶ РЛФ, бр. 159, 8 февр. 1934 (в ъглести скоби текстът е мой — Х. Д.).

чел е в оригинал техните съчинения. Каквито и прегради да издига пред него цензурата, той започва статията смело и категорично:

„Такъв бърз разцвет на националните литератури е възможен само в СССР, в страната на строящия се социализъм, където се прокарва правилна ленинска национална политика. На отделните националности там се дава възможност не само да заговорят на своя роден език (нещо, което бе забранено в царско време), но съветската власт откри и грамадно число училища за националните малцинства, гдето децата се учат на роден език. Що се отнася до литературата и изкуствата на националните малцинства, както вече казахме, те бързо се развиват. Една от най-напредналите национални литератури, национална по форма и социалистическа по съдържание, е украинската литература. В Съветска Украйна има големи белетристи и драматурзи, които почват да се изравняват вече с големите руски майстори на романа и драмата. Не е случайно, дето първа премия на конкурса за най-хубава драма бе далена на един млад украински драматург.“³⁷

В същата статия прогресивните читатели и младите тогава литератори са могли да прочетат редица промислени, макар и кратки, характеристики за следните украински съветски автори:

„Момичетата от нашата страна“ — ето заглавието на пиесата на Иван Микитенко, която се играе с грамаден успех във всички най-добри театри в Съветския съюз. Тя изобразява борбата на съветската младеж за построяването на Днепрострой и отношението на младежта от двата пола помежду им: проблемата за любовта и брака, и т. н.“³⁷ И по-нататък: „От белетристите като най-известни ще споменем Вл. Кузмич, Гр. Епик, Ив. Кириленко, П. Панч и мн. др.

В л а д и м и р К у з м и ч бързо се издигна с големия си роман „Крила“ (1930) и зае едно от първите места в украинската литература. В „Крила“ се изобразява борбата за строителството на аероплани, съветска система, в Харковския завод. . . Вторият роман на Кузмич е „Турбини“, в три части (около 90 коли, колкото „Война и мир“ по обем!). Излязла е първата част. Изобразява се строителството на Днепроелстан.

Г р и г о р и Е п и к е издал много романи, най-известни и популярни от които са: „Първа пролет“ и „Петро Ромен“. В „Първа пролет“ е показано болшевишкото настъпление през пролетта на 1931 г. против кулачеството — за т. нар. пролетна сеитба. „Петро Ромен“ е много популярен роман за работата на съветските младежи — работници в заводите — и отношението им към любовта, брака и пр.“³⁸

Боя се да не би нетърпеливият читател да ме обвини в цитатничество, затова прекъсвам. Според мен обаче историкът на българо-украинско-руските литературни връзки и взаимни влияния не може да мине без този материал. Той трябва да се изнесе в нашите научни издания, да се систематизира и обобщи. От обобщението на този материал още по-очевидно ще стане с каква саможертвост и революционна последователност прогресивните български творци въпреки цензурата и преследванията на полицията намират начини и средства да пропагандират успехите на младата украинска съветска литература. Единствено за А. Е. Корнейчук и пиесата му „Гибелта на ескадрата“ Марчевски няма мнение. „Новата пиеса на Корнейчук, пише той, не ни е известна, но нейното премиране говори за нейното място в съветската драма.“⁴⁰ И накрая обобщението: „Ясно е едно: украинската литература, национална по форма и социалистическа по съдържание, цъфти и това се дължи на изключителното внимание на партията и съветската власт към писателите. Последните имат всички условия и възможност да творят и се развиват.“⁴¹

Чувство за удовлетворение завладява читателя днес, прочитайки тия редове. В интерес на истината е да се добави, че статията на Марчевски „Украинската литература цъфти“ е най-съдържателната работа, излязла под перото на наш автор през годините между двете световни войни; с нея фактически се слага началото на наше, българското марксистеско украинознание.

³⁷ М. Марчевски. Украинската литература цъфти. — РЛФ, бр. 173, 17 май 1934.

³⁸ Пак там.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ М. Марчевски. Цит. ст.

⁴¹ Пак там.

Че е следено отблизо развитието на украинската съветска литература от нашата марксистическа литературна критика, говорят и някои други факти, например съобщението:

„Конгресът на украинските съветски писатели

На 16 юни т. г. в Харков е открит Първият конгрес на украинските съветски писатели с дневен ред:

1. Доклад на всесъюзния организационен комитет.
2. Отчет на всеукраинския организационен комитет — докладчик И. Кулик.
3. Творчески задачи в областта на прозата — И. Кириленко.
4. Творчески задачи в областта на драматургията — И. Щупак.
5. Творчески задачи в областта на поезията — А. Хвилья, и др.⁴²

Повече материали за конгреса не излизат или цензурата не допуска да излязат. Нека не гадаем. Едва подир година в седмичника „Литературен глас“ се открива рубриката „Съвременната руска литература“ (от 280 до 310 брой). Тя се поддържа от наскоро завърналия се от Съветския съюз политически емигрант Димитър Янакиев. В поредицата от очерци за руски съветски поети и писатели (В. Брюсов, А. Блок, А. Фадеев, М. Шолохов, Л. Леонов и др.) е представен и Иван Кириленко. Перото на Янакиев е по-спокойно в сравнение с перото на М. Марчевски, понякога пререзказва съдържанието, вместо да анализира. Но в ония условия и такъв род критически очерк е вършел полезна работа. Янакиев пише:

„В големия си роман „Аванпост“, посветен изключително на борбите в новото украинско село, Кириленко дава образи на жени, които окончателно са застанали на обществени позиции, които им са посочени от тяхното социално положение и от техния пол (!).

При всички опити на кулаците в едно село, които не спират даже и пред интригите — да опетят дружбата и сътрудничеството на двама колхознически дейатели — мъж и жена, — те не успяват да сломят волята на ония, които са решили да работят за по-добро бъдеще.“⁴³

Ясно е, че българският автор иска да насочи вниманието на читателя предимно към социалните проблеми, нарочно акцентува върху идейната борба между двете още враждуващи на село класи — на кулаците и на колхозниците. И това е дълбоко закономерно. През 30-те години българското село е основният полигон на нашата белетристика — от Елин Пелин, К. Петканов, Й. Йовков до младите тогава пролетарски писатели Г. Караславов, Кр. Велков и др. С това не отричам, нито поставям под съмнение поддържането от Г. Цанев и други наши литературни историци мнение, че в периода между двете световни войни в нашата литература на преден план излиза жанрът на историческия роман.⁴⁴ Става въпрос за една от водещите тенденции. Но да се върнем към статията на Д. Янакиев.

„Освен селянката — бележи той — Кириленко в другия си роман „Прешихтовки“ ни показва и друг тип жена — интелигентката. Тук тя ръководи редакцията на фабричния вестник...“⁴⁵ И следва обобщение: „В лицето на героинята на Кириленко ние съзираме новите хора в Русия (разбирай: в Съветска Украйна — Х. Д.), които напълно са проумели живота в неговия съвременен темп. А пречките, които те срещат в борбата със старото, вместо да ги обезкуражават, им дават по-голяма енергия.“⁴⁶

И още нещо. Положителното впечатление от статията на Янакиев се подсилва от факта, че в нея не само се утвърждава, но се изказват критични бележки за творчеството на съветския романист. Не говори ли това за пораснало чувство на отговорност пред съвременниците и поколенията — чувство, ненапускало никога нашите писатели, преводачите, изобило радетелите на българо-украинско-руското литературно опознаване и сътрудничество. Мисля, че Д. Янакиев има основание да завърши с думите:

„Писателят Кириленко е млад, по всичко личи, че притежава голям талант да вижда и да разбира нашата (т. е. съветската украинска — Х. Д.) действителност, но прекомерно е не-

⁴² РЛФ, бр. 176, 22 юни 1934.

⁴³ Литературен глас, бр. 296, 30 дек. 1935.

⁴⁴ Срв. Г. Цанев. Някои проблеми на българския исторически роман между двете световни войни. — В: Традиция и новаторство. С., 1965, с. 84—111.

⁴⁵ Литературен глас, бр. 296.

брежен и нетърпелив. Нужно е да се занимава повече със своите герои. . .⁴⁷ С този съвет Янакиев би могъл да се обърне и към мнозина наши млади пролетарски поети и белетристи. . .

Вниманието към украинската съветска литература не изключва, обратно — предполага активен, повишен интерес и към класическите автори. Нихилистичното отношение към културното наследство от миналото, провеждано от пролеткултовската и раповската критика, беше ликвидирано през 30-те години като изходно, ръководно „творческо“ начало. Утвърди се ленинското учение за двете култури във всяка национална култура. Достатъчно е да напомним новата, истински марксистко-ленинска преценка на творчеството на А. С. Пушкин, която направи А. В. Луначарски в труда си „Пушкин — критик“.⁴⁸ В усилията за преодоляване на вулгарния социологизъм (В. Фриче и др.) се включват и по-млади изследвачи на Пушкин — В. В. Виноградов, М. П. Алексеев, Б. С. Мейлах, А. Цейтлин и др. В статии и книги те доразвиват формулировките на Луначарски, опирайки се в същото време на В. Л. Ленин (статии му за Л. Н. Толстой). Целият процес на преоценка историческите заслуги на Пушкин намира положителен отглас в отделните национални съветски републики, от нов ъгъл се оценяват заслугите на писатели класици като Шота Руставели, Тарас Шевченко и мн. др.

Освежителната вълна на този процес достига до марксистката литературна критика в чужбина, вкл. и до българската. Така по решение на партията Георги Бакалов и Тодор Павлов обединяват около себе си почти всички революционни и антифашистски писатели в издаването на Пушкинов лист по случай стогодишнината от смъртта му (1937). Те пишат статии за великия руски поет, в които изясняват от различни позиции литературното му наследство и естетическите му възгледи. Нещо повече, на този етап за тях отношението към Пушкин някак естествено прераства от частен въпрос в общотеоретичен, методологичен проблем — как по ленински и на дело да се преценява, пази и развива нашето, българското литературно наследство. В една от статиите — „Пушкин в българската литература“ — Бакалов правилно подчертава, че след Русия България е втората страна, където всички познават поета; от него се учат на художествено майсторство най-добрите ни творци, учат се да бъдат граждани-борци и последователни родолюбци. Ето защо „юбилеят на Пушкин за нас е празник на вдъхновителя на българската поезия“⁴⁹

Това е само една от многото илюстрации на активните българо-украинско-руските литературни контакти. Тя като че „подготвя“ чествването на друг юбилей — 125-годишнината от рождението на Тарас Григориевич Шевченко (1939). Прогресивната и марксистически ориентираната критика и художествената литература откликват най-широко на това събитие; за творчеството на този колос на украинската класическа литература също е издаден юбилеен лист „Т. Г. Шевченко“, във в. „Заря“ Г. Бакалов помества статията „Шевченко и руската демокрация.“⁵⁰

И това е лесно обяснимо. В миналото учители на Р. Жинзифов, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Ив. Вазов и др., повечето от които са и първите му преподаватели на български език, у нас Шевченко е известен не само в литературните среди, но и сред народа.⁵¹ Затова навярно чествването на 125-годишнината му преминава като масов всенароден празник. В това няма никакво преувеличение. На 7 май 1939 г. в салона на столичното кино „Славянска беседа“ по инициатива на Българо-съветското дружество е организирано тържествено утро, на което Сава Чукалов произнася слово за живота и творчеството на великия Кобзар, а декламации на Шевченкови стихове изпълняват Марта Попова, Лили Попиванова (облечена в украинска национална носия тя рецитира откъси на руски и украински език), Владимир Трандафилов (откъси от поемата „Еретик“ в превод на Камен Зидаров) и др. Успехът на утрото е изключителен. По-късно в спомените си Сава Чукалов ще пише: „Подбрали за случая специално свободолюбиви и даже революционни стихове и песни, те (т. е. артистите — Х. Д.) бяха посрещани и изпращани с гръмки ръкопляскания. . . Въобще чествването се превърна в бурна, първа по рода си манифестация на българо-съветската дружба. Прогресивната българска интелигенция и

⁴⁷ Литературен глас, бр. 296.

⁴⁸ А. В. Луначарски и Пушкин — критик. — В: Литературное наследство. Т. 16—18. М., 1934.

⁴⁹ Юбилеен лист „А. С. Пушкин“, брой единст., С., 1937.

⁵⁰ Г. Бакалов. Шевченко и руската демокрация. — Заря, бр. 5322, 22 май 1939.

⁵¹ Вж. П. Атанасов. Тарас Шевченко. Живот и творчество, С., 1964; С. Русакиев. Тарас Шевченко и българската литература. С., БАН, 1964.

младеж търсеше само повод и случай, за да изрази по някакъв начин своя интерес, своя възторг и своята любов към Съветския съюз.“⁵²

Интересно е, че почти по същия начин докладва за утрото в своя доклад и разказвач № 3698 до началника от Отделение „А“ (т. е. Политическата полиция към Дирекция на полицията — Х. Д.), в който се казва: „Салонът гръмна от аплодисменти, които не стихаха няколко минути. . . Изпълнени бяха няколко руски песни от Петър Райчев. Марта Попова рецитира стихове, преводи на поета Камен Зидаров. . . Всички артисти бяха изслушвани и изпращани с бурни аплодисменти.“⁵³

Повторението, което неволно се получи в двата текста, не бива да смущава никого. Съпоставяйки спомените на Сава Чукалов с полицейския доклад, непредубеденият читател не може да не признае, че този път информаторът, макар царски служител, е предал вярно цялата атмосфера, владееща по време на юбилейното тържество. Подчертавам това, защото утрото бива повторено.

Да, в буржоазна България утрото за Шевченко се изнася втори път. При отново препълнен салон и стотици правостоящи. И отново полицейски доклад: „Публиката беше изключително младежи от двата пола, като две трети бяха студенти и студентки, между които имаше и много от гостите сърби.“⁵⁴ Изобщо събитието е толкова впечатляващо, че дори реакционният в „Утро“ е принуден да признае:

„Утрото на Шевченко бе повторено“

Българо-съветското дружество в София повтори вчера Шевченковото утро по случай 125-годишнината от рождението на великия украински народен поет и художник. . .“⁵⁵

Също в София като продължение на юбилейните Шевченкови дни успешно минава и премиерата на „Наймичка“ по драматизация на А. Тогобочни. Отново инициатор за нейното поставяне е Българо-съветското дружество, където е сформиран малък самодееен театрален колектив с художествен ръководител Вл. Трандафилов. Премиерата на „Наймичка“ се е състояла на 16 юни 1939 г. в Кооперативния театър (днес — Оперетен театър).

В същност това не са изолирани явления в културния живот на столицата. След Пушкиновите юбилейни дни, за които вече се говори, през 1938 г. по подходящ за тогава начин се отбелязва 60-годишнината от смъртта на Н. А. Некрасов — излиза на български език книгата „Мъст и печал“, избрани стихотворения, съставители и редактори на която са Георги Бакалов (автор също на предговора) и Ангел Тодоров.

Специално на Т. Г. Шевченко е оказано още едно внимание: на 30 май 1939 г. в София бива открита изложба с негови рисунки. И тя има определен успех.

Това са факти, зад които стоят усилията на ония, които не могат да си представят развитието на нашата национална литература, изкуство и култура без постоянните и непрекъснато обогатяващи се контакти със съветската многонационална литература, изкуство и култура. Начело на тоя процес върви революционното ядро от българските писатели, литературни критици и философи-теоретици, които под ръководството на Комунистическата партия на дело осъществяват политика на все по-тясно сближаване и опознаване новата литература на народите на Съветския съюз. Това насочване по същество подпомагаше разяснителната дейност на Българската комунистическа партия, работеща по онова време в дълбока нелегалност, стимулираще нейното освободително дело.

И радостно е, че колкото и да беше преследвана съветската литература, тя винаги успяваше да преодолее всички прегради и да стигне до една част от българския народ. Факторите, които я възпираха, не бяха малко, но още повече се оказаха силите, които я разнасяха по заводи и казарми, гимназии и занаятчийски работилници, в кабинета на професора и в килията на политическия затворник. Пътят на новото наистина е необратим.

⁵² Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 125.

⁵³ Пак там, с. 406.

⁵⁴ Пак там, с. 407. „Гости сърби“ — това е голяма група югославски студенти от Белградския университет, пристигнали по покана на Соф. университет по случай тържественото чествуване на 50-годишнината от основаването му — май 1939 г.

⁵⁵ Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 454.

Последната за България предвоенна година — 1940 — е наситена с много и от най-различен характер събития. Например сключеният между хитлеристка Германия и Съветския съюз пакт за ненападение между другото имаше тази благоприятна, макар временна последица, че съветската книга стана по-достъпна за българския читател, по екраните се показваха филмите „Трактористи“ на И. Пиръев, „Медведь“ с М. Жаров по Чехов, „Светлый путь“ с Л. Орлова, „На Дунае“, „Волга, Волга“ на режисьора Г. В. Александров, „Сельско-хозяйственная выставка“, „Парад молодости“, „Минин и Пожарский“, „Сорочинская ярмарка“, „Богатая невеста“ (у нас се прожектира под заглавието „Украинска рапсодия“) и мн. др.

Напомним за тия незабравими културни празници на българо-съветската дружба, защото през същата 1940 г. на сцената на Народния театър в София е поставена от главния режисьор на театъра Н. О. Масалитинов (1880—1961) пиесата на А. Е. Корнейчук „Платон Кречет“.⁵⁶ Тази постановка, осъществена с първите сили на театъра, се превръща в крупно събитие не само в живота на артистите-изпълнители (Иван Димов — Платон Кречет, Ружа Делчева — Лидя, Елена Снежина — Мария Тарасова, Аспарух Темелков — Берест), но и на цялата театрална общественост. В програмата за спектакъла (с портрета на А. Е. Корнейчук) наред с беглата характеристика на пиесите „Шурм“, „Гибелта на ескадрата“, „Платон Кречет“ и „Богдан Хмельницки“ не е пропуснато да се подчертае: „Корнейчук не е само драматург. Той е и общественник: народен представител и подпредседател на Върховния съвет на Украинската съветска република“.⁵⁷

С това именно чувство българският зритель възприема пиесата „Платон Кречет“ — преди всичко като спектакъл за новите отношения между съветските хора. Това схващане е прокарано в почти всички рецензии, появили се в печата. В една от тях четем: „Платон Кречет“ се изнася на наша сцена с истинско театрално вдъхновение. Тук красиво са съчетани усилията на актьори, режисьори и художник. Вярно е, че режисьорът е насочил играта на артистите в чисто психологическо тълкуване, но затова пък той е оформил едно цялостно представление, което дава правдива линия и тон на цялата пиеса. Масалитинов е изтъкнал живо и вдъхновено стремежа към новото, „към милионите слънчеви лъчи“ за човечеството, като е дал една постановка в типично реалистичен стил“.⁵⁸ За постиженията на актьорите рецензентът също е конкретен и доста верен в изводите: „Иван Димов изнася образа на Платон Кречет с удивителна простота и непосредност. Платон Кречет е главният герой на пиесата. Той носи заедно с председателя на изпълкома Берест истинската реализация на идеите на новия живот в Съветска Русия. Образът на Берест се изнася от Ас. Темелков с достойнство, такт и твърдост — което напълно отговаря на образа в пиесата“.⁵⁹ И последно наблюдение: „Усилията на всички артисти допринасят за едно истинско театрално тържество, което с толкова любов и възторг се възприема от нашата публика“.⁶⁰

Това е истина. Съвременниците са единомдушни, че спектакли като „Платон Кречет“ са били рядкост в годините преди Втората световна война.⁶¹ И полицията с основание се е бояла от пиесата на Корнейчук и е правила всичко, което е било по силите ѝ, да ограничи или поне от малко омаловажи високите идеен и духовен резонанс върху зрителя. Достатъчно е да се каже, че извън столицата „Платон Кречет“ е поставена само в театрите в Бургас и Стара Загора. Специално в Стара Загора е измислен благовиден повод за пред полицията: на 21 януари 1941 г. местната културна общественост отбелязва 25-годишния юбилей на артиста Христо Христов (местен жител). Същевременно на това юбилейно тържество са поканени на гостолан на Народния театър в София Иван Димов и Аспарух Темелков, съответно в ролите на Платон Кречет и Бе-

⁵⁶ Преди „Платон Кречет“ в Софийския Народен театър са играни само две съветски пиеси: на 19 март 1931 г. минава премиерата на „Квадратурата на кръга“, комедия от В. Катаев, режисьор-постановчик Н. О. Масалитинов. Играна е 16 пъти. На 26 март 1932 г. се състои премиерата на „Бялата смърт“ („Пурга“) пиеса от Д. Шчеглов, постановка на Г. А. Стаматов (1893—1965). Играна е 5 пъти.

⁵⁷ Програма на „Платон Кречет“, 1940 г. Архив на Народния театър „Иван Вазов“, София; пречеп. в Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 443—445. В по-пълнен вид същата животописна бележка за А. Е. Корнейчук е поместена във вид на Предговор към отделното издание на „Платон Кречет“, прев. Ст. Гендов, С., 1940.

⁵⁸ Пенчо Пенев. А. Е. Корнейчук — „Платон Кречет“. Пиеса в пет действия (играна в Народния театър). — Изкуство и критика, ноем. 1940, кн. 9.

⁵⁹ и ⁶⁰ Пак там.

⁶¹ Вж. подробно статията на Т. Павлов за спектакъла. — в. Заря, бр. 5758, с. г.

рест. Отново публиката е във възторг, звучи правдивото съветско слово. Как да се обясни този успех на „Платон Кречет“ на българска сцена?

Естествено не единствено с традиционното благоразположение на българския народ към всячко, идващо от страната на В. И. Ленин. Тук действуват много други фактори, между които не на последно място стои драматургичното майсторство на писателя. В центъра на „Платон Кречет“ са хората на съветската наука. И заслугата на Корнейчук е в това, че той отхвърля схемата на старата драматургия за лекаря-скептик и вижда у съветския хирург новатора и гражданина, човека с голям интелект. И още нещо: „В своите творчески търсения Платон Кречет не е сам. Наред с него авторът е поставил съветския държавен деятел Берест, мъжествен и чувствителен човек; скромният терапевт Бублик, успял за 25 години да изслуша деветдесет хиляди пулса, деветдесет хиляди сърца; санитарката Христина и младите интелегенти Лида, Валя, Стёпа.“⁶²

И отново ще кажа: случайте, за които говоря, не са изолирани явления в бита на българския народ. В борбата срещу монархията и капитализма съветската книга стоеше на предната огнева линия. От нея именно интелгенцията, работниците, младежта черпеха високи примери за подражание, в същото време бяха нейни най-ревностни пропагандатори, разпространители и укриватели от околото на полицията.

* * *

Това е накратко героичната летопис на българо-украинско-руските литературни контакти и творчески взаимоотношения в годините между двете световни войни. Не претендирам да съм обхванал всички имена и художествени произведения, но и от казаното, струва ми се, става ясно, какви усилия е коствало на българските автори всяко ново и актуално творение на младата украинска съветска литература да се направи достойние на нашия читател или зрител. Понесените жертви в това отношение се възмездиха стократно, когато и у нас победи социалистическата революция.

ПИСМА НА САЛВАТОРЕ КУАЗИМОДО

През лятото на 1964 г. големият италиански поет (Нобелов лауреат) Салваторе Куазимодо гостува в страната ни по покана на Съюза на българските писатели. Той посещаваше за пръв път България, която му бе позната само като географско понятие; за нея той бе слушал обаче да му говори известният прогресивен италиански публицист и художествен критик Марио Де Микели, негов близък приятел, който бе гостувал в нашата страна, беше превеждал стихове от Вапцаров и от други наши поети-антифашисти, загинали в Съпротивата. Преди това, през 1957 г., на една среща между съветски и италиански поети в Рим Салваторе Куазимодо бе изнесъл беседа на тема „Поезията на нашето време“, в която италианският поет бе поставил на висок пиедестал поетареволуционер и комунист Никола Вапцаров, прочитайки в превод на своя език известното Вапцарово стихотворение „История“. За Куазимодо Вапцаров олицетворяваше духа, ритъма и атмосферата на поезията на новото време, обгорена от пламъците на световния конфликт, очертал ярка идеологическа линия в световната поезия.

По време на десетдневното пребиваване на Куазимодо у нас, когато придружавах в маршрута му из нашата страна, италианският поет неведнъж поддаваше в разговора ни проблема за поезията на нашето време. По-продължителен беше престоят му на „Златни пясъци“, където той прекара един ден в разговори с наши писатели, на почивка по онова време в станцията. Ландшафтът на „Слънчев бряг“, където поетът разгледа курортното устройство на този прелестен кът от Черноморието, му напомняше брега на неговата родна Сицилия. Особен интерес

⁶² А. Е. Корнейчук. Платон Кречет. С., 1940, с. 6.